

A. RAADIK

Fašismi

TEKKIMISE JA
TUGEVNEMISE
PROTSESS
KODANLIKUS
EESTIS

A-17346

EESTI NSV POLIITILISTE
JA TEADUSALASTE TEADMISTE LEVITAMISE ÜHING

AJALOOTEADUSTE KANDIDAAT

A. RAADIK

FAŠISMI TEKKIMISE
JA TUGEVNEMISE
PROTSESS
KODANLIKUS EESTIS

Nr. 2 (267)

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS · TALLINN 1959

Käesolev ülevaade haarab ajajärku 1934.—1940. aastani, kui kodanlikus Eestis toimus fašistliku diktatuuri kehtestamine ning selle tugevdamise protsess. Neil aastail toimusid Eestis riigielu fašiseerimisel tähtsad sündmused, nagu Riigikogu laialisaatmine, korporatiivsete kodade ja riiklike monopolide asutamine, uue põhiseaduse kehtestamine, sellele järgnevalt Riigivolikogu valimised ja Riiginõukogu moodustamine; anti välja rohkesti seadusi ja dekreete, mis pidid tugevdama fašistlikku režiimi.

Alljärgnevalt leiavadki need sündmused lähemat käsitlemist. Lõpuks märgitakse ära ka need iseärasused, mis esinesid fašistliku diktatuuri kehtestamisel Eestis.

* * *

Aastail 1929—1933 maailma haaranud majanduskriisi tagajärjed andsid end eriti tugevasti tunda imperialistlikest suurriikidest sõltuvas kodanlikus Eestis.

Töötajate olukord halvenes järsult. Kasvas nende rahulolematuse kehtiva ekspluataatorliku riigikorraga. Klassivastuolud teravnesid. Kodanlus nägi, et senine vägivallasüsteem ei ole töörahva mahasurumiseks enam küllaldane. Eesti kodanluse poliitikat hakkas sel perioodil iseloomustama püüd panna kehtima «kõva käe» võim — fašistlik diktatuur.

Sügav kriis oli haaranud kodanlikku parlamentarismi, sest majanduskriis kutsus esile hõõrumisi ka kodanluse enese leiris. Kodanlike parteide suhted teravnesid. V Riigikogu valimistel 1932. a. mais ei saanud ükski rühmitus parlamendis soovitud enamust, vaatamata sellele, et rida kodanlike parteisid oli ühinenud.¹ Kodanluse rühmituste ebastabiilsus Riigikogus põhjustas sageli valituse vahetusi, kusjuures nii mõnigi kord läks hulk aega,

¹ Mõeldud on Põllumeeste, Asunikude ja Väikemaapidajate Koondist ning Rahvuslikku Keskerakonda (Rahvaerakond, Kristlik Rahvaerakond, Tööerakond ja Majandusrühm).

enne kui pärast vana valitsuse lahkumist tuli võimule uus valitsus.²

Kodanlikud riigitegelased leidsid, et väljapääs tekkitud olukorrast seisab fašismis. Üleminekuga fašismile taheti stabiliseerida monopolistliku suurkanaluse valitsevat seisundit sel teel, et seada sisse diktaatorlike volitustega riigipea instituut, anda valitsusele erakorralised volitused ja kehtestada riigis kord vastavalt kaitseseisukorra seadustele. Säärast lähtepositsiooni tunnustasid eesti kodanluse mõlemad tähtsamad rühmitused, nii vapsid³ kui ka see osa, kes oli ühinenud «põllumeestekogudesse»⁴.

Fašism, s. o. «köva käe» diktaator, kavatseti muuta seaduspäraseks uue põhiseadusega, mis pidi asendama 1920. aasta põhiseaduse, sest uues olukorras peeti viimast «iganenuks» juba sellepärast, et ta oli kas või ainult formaalselt demokraatlik.

Põhiseaduse muutmise algatuse võtsid enda kätte vapsid. Nad töötasid välja parandatud põhiseaduse eelnõu ja nõudsid rahvahääletust põhiseaduse küsimuses. Vapside põhiseaduse eelnõu pandi hääletusele 1933. a. oktoobris. Vapsid saavutasid suure võidu. Uue põhiseaduse vastu võtmise poolt anti 416 878 häält ja vastu 156 984 häält.

Vapside võitu soodustas nende demagoogia. Vapsid olid helled lubama mitmesuguseid hüvesid: maarahvale lubasid nad, et põllumajandussaaduste hindu tõstetakse ja võlakoorimat kergendatakse; linnarahvale aga, et elukallidus väheneb põllumajandussaaduste hindade alandamise arvel; majaomanikes äratasid nad huvi oma lubadustega tõsta korteriüüri, korteriüürnikele aga rääkisid üüri vähendamisest jne. Teatud osa etendas vapside edus ka rahvahulkade rahulolematus, mille olid põhjustanud parteide nääklused ja mitmesuguste saamameeste jagelused «riigipiruka» jagamisel, valitsuste lõputu vahetumine ning eriti rahulolematus J. Tõnissoni valitsuse tegevusega.

² Aastail 1932—1933 vahetus valitsus 6 korda.

³ Vapsid — «Vabadussõjalaste Liidu» liikmed, Nõukogude-vastast interventsioonist osavõtjad, kelle juhtideks olid fašistlikud avantüristid Sirk, Larka, Mäe jt.

⁴ «Põllumeestekogud» — kulaklikud poliitilised organisatsioonid, mis 1932. a. ühinenud nn. asunikude ja väikemaapidajate koondistega, kujunesid maakodanluse parteiks. Selle partei juhtideks olid K. Päts, J. Teemant, J. Hünerson, A. Jürimaa, K. Eenpalu, J. Soots jt. Partei peahäälekandjaks oli «Uus Eesti» (end. «Kaja»).

Oma esimeste edusammude tiivustusel seadsid vapsid enda ülesandeks haarata riigivõim. Seejuures plaanitsesid vapsid Eesti täielikku alistamist hitlerlikule Saksamaale; hitlerlaste kavatsuse kohaselt pidi Eesti vapside kaasabil muutuma «kolmanda riigi» koostisosaks.

Inglise ja Ameerika imperialistidel ei olnud midagi selle vastu, et Eestis oleks kehtima pandud tugevam kodanluse diktatuur, kuid ühtlasi ei tahtnud nad sugugi, et nende satelliit oleks täielikult sattunud Saksamaa kätte. Niisuguses olukorras hakkas võitlus eesti kodanluse kahe rühmituse vahel arenema uue hooga, kusjuures kumbki tundis oma selja taga toetust. Saksa imperialistid taotlesid vapside võitu ja osutasid neile igakülgset toetust, sealhulgas ka rahalist abi. Eesti kodanluse teist rühmitust, s. o. «põllumeestekogude» pooldajaid, kelle eesotsas seisis K. Päts, toetasid Inglise ja Prantsuse imperialistid.

Formaalselt käis võitlus nimetatud rühmituste vahel diktaator-riigivanema kandidaadi küsimuses.⁵ Selles võitluses jäi võitjaks eesti kodanluse poliitilises võitluses vilunum ja paremini organiseeritud rühmitus eesotsas Pätsiga. Jõudes vapsidest ette, pani see rühmitus 12. märtsil 1934 toime riigipöörde. Vapside organisatsioonid suleti, osa vapside peamehi arreteeriti⁶, kuueks kuuks väljakuulutatud «kaitsesiseisukord» pandi kehtima kogu riigi territooriumil, koosolekud ja meelevaldused keelati ning kindral Laidoner nimetati sõjavägede ülemjuhatajaks ja sisekaitseülemaiks. Niisuguste sammudega alustati kodanlik-demokraatlike vabaduste kärpimist ja järkjärgulist likvideerimist.

Pätsi rühmitusel oli mõningaid eeliseid: majanduskriis oli sügavseisust juba välja jõudnud ja uut elavnemist rahvamajanduses serveeriti Pätsi valitsuse «targa poliitika» tulemusena. Selle rühmituse käes oli riigiparaat ning Päts oli jõudnud kokkuleppele kindral Laidoneri järgi joonduvate sõjaväelastega, hankinud endale Keskerakonna tegelaste ja parempoolsete sotside toetuse. Riigi fašiseerimist asus Pätsi grupp ette valmistama kavala-

⁵ Kandidaatide ülesseadmine algas 23. veebruaril 1934. Seati üles neli kandidaati: K. Päts, J. Laidoner, A. Larka (vapside esinaja), A. Rei (parempoolne sots).

⁶ Suleti vapside keskus koos oma 400 osakonnaga ja nende häälkandjad. Arreteeriti üle 400 juhtiva tegelase, kes aga peatselt vabadusse lasti.

malt — maskeeritult; ta hakkas demokraatiat likvideerima demokraatia kaitsmise loosungi all. Seevastu olid vapsid, valmistudes riigipöördeks, tegutsenud avantüristlikult, lootes otserünnakule ja näidates liiga avalikult, et nad tegutsesid hitlerliku Saksamaa huvides. Peale selle oli nende demagoogia juba osaliselt paljastatud, ja petetud rahvahulgad hakkasid vapsidele selga pöörama.⁷

Pätsi-Laidoneri rühmitus astus mõningaid samme oma positsiooni kindlustamiseks. Peaminister Päts⁸ andis 20. märtsil 1934 välja dekreedid, mis pani seisma ettevalmistused riigivanema ja Riigikogu valimisteks. Omavalitsusorganite valimiste tulemused tunnustati kehtetuks selles osas, mis puudutas vapse. Eesti diktaator hakkas linnapäid ja linnanõunikke määrama endale ustavate inimeste hulgast. 24. aprillil saadeti Riigikogu laiali «suvepuhkuks». Augustis nimetati peaministri asetäitjaks, siseministriks ja sisekaitseülemaaks K. Einbund (Eenpalu), kel oli vilumust töörahva represseerimisel. Riigi «administratiiv-diktaatoriks» nimetamise päeval tegi Einbund ajalehtedes teatavaks valitsuse uued programmiseisukohad. Mis puutus valitsusse, siis kuulutas ta selle nüüdsest peale «autoritaarseks», Riigikogust kõrgemal seisvaks ja sisepoliitikas üksnes oma võimule tuginevaks. Valitsus, nagu ta deklareeris, asub iseseisvalt uuendama «riigivalitsemise aluseid» ja paneb Eestis kehtima «uue korra».

Niisugustele sammudele järgnesid teised konkreetsed üritused eesti tüüpi fašistliku režiimi kehtimapanekuks. Kõigepealt isoleeriti Riigikogu, mis, nagu «Eesti Kroonikas 1934» märgiti, oli muutunud struktuurilt pudedaks ning kellele järjekindel ja sirgjooneline riigivalitsemine ei olnud enam jõukohane, sest kõik tema algatused muutusid vägikaikavedamiseks intrigeerivate rühmituste vahel, kelle selja taga seisis parteid, parteide selja taga aga omakorda mõjukad ringkonnad.

7. septembril pikendas valitsus ilma Riigikogu nõusolekuta kaitseseisukorda riigis. Riigikogu ignoreerimine põhjustas opositsiooni osa liikmete poolt. Märgates, et Riigikogus on tekkinud opositsioon valitsuse vastu, deklareeris Einbund 15. septembril, et Riigikogu võib edaspidi

⁷ Seda näitavad vallavalitsuste valimise tulemused (1934. a. jaanuar). Vapside poolt anti kõigest 10—15% häali.

⁸ Ühtlasi oli ta riigijuhiks — «riigivanemaks», «riigihoidjaks».

kokku tulla ainult valitsuse loal ja üksnes valitsuse avalduste ärakuulamiseks. Samas hoiatas Einbund, et juhul, kui Riigikogu näitab üles vähimatki opositsiooni, saadetakse ta viibimata laiali.

Nii sündiski. 28. septembril valiti Riigikogu uueks esimeheks (Einbundi asemele) opositsiooni esindaja. Sellest oli küllalt, et asuda Riigikogu lõplikule likvideerimisele. 2. oktoobril 1934 ilmus Riigikogu teisele istungile Einbund. Riigipea Pätsi volitusel katkestas ta Riigikogu töö ja saatis selle laiali.

Nii õiendati lõplikult arved Riigikoguga — kodanliku demokraatia väljapaistva organiga.

Nii temale kui ka kogu eesti rahvale algas nüüd «vaihiva oleku» ajajärk. Sõnaõigus oli nüüdsest peale ainult neil, kes rääkisid «riiklikus vaimus», propageerisid «kõva korda» ja sisendasid rahvale, et ta peab «usalduslikult» alistuma juhtide tahtele.

Tegelikult algas Eestis Riigikogu laialisaatmise hetkest peale järkjärguline üleminek fašistlikule diktatuurile.

Aastail 1935—1938 toimusid Eesti sisepoliitilises elus mõned väga tähtsad sündmused. Riigi valitsejatel seisid tookord peamiste ülesannetena päevakorras oma poliitilise baasi loomine, «eesti rahvuse ridade reorganiseerimine», «kodurahu» säilitamine ja diktaatorliku võimu, s. t. fašistliku režiimi seaduspärastamine uue põhiseaduse kehtestamise teel.

1935. a. märtsis saadeti laiali kõik poliitilised parteid. Ametiühingutest keelati Maatööliste ja Väikemaapidajate Ametiühing. Võimu haaranud Pätsi rühmitus, saavutanud teiste parteide juhtidega kokkuleppe, asutas eri partei, millele pandi nimeks «Isamaaliit». See partei pidi ühendama kõiki Eesti kodanlikke elemente, saama valitseva kliki ainsaks poliitiliseks baasiks, tema tegevushoovaks ja suuvoodriks. Sellesse parteisse tõmmati kaasa kõiki, alates äärmuslike parempoolsete elementidega ja lõpetades parempoolsete sotsidega. «Isamaaliitu» kutsuti nii vapse kui ka sotse. Karjäärihimulised riigiametnikud astusid heameelega «Isamaaliidu» liikmeks. Parempoolsete sotside liidritele ei valmistanud avalik liit kodanlusega sugugi piinlikkust. Mis puutub osasse vapsidesse, siis lakkasid nad Pätsile ja Laidonerile hiljutise arveteõienduse pärast tusast nägu näitamast ja, veendudes, et Päts läheb

samuti fašismi poole, leppisid tema pooldajatega ära, astudes «Isamaaliitu» ja toetades aktiivselt Pätsi valituse poliitikat.

Kuid osa vapse, kes ei olnud veel lakanud unistamast võimu haaramisest, talitas teisiti. Loonud põrandaaluse organisatsiooni, valmistus see osa vapse uueks vägivaldseks riigipöördeks. Selles ettevõttes said nad abi hitlerlastelt ja õppisid soome fašistidelt («IKL» liikmetelt)⁹.

Vapside väljaastumine oli määratud 8. detsembrile 1935. a. Kuid mässu plaan sai uuesti avalikult teatavaks ja nende kavatsus ei saanudki teoks. Seekord isoleeriti süüteolt tabatud valitseva rühmituse vastased juba pikemaks ajaks.

See võit vapside üle tõi Pätsi-Laidoneri rühmitusele teatud poliitilist populaarsust. Tema peale hakati vaatama kui jõule, kes «päästis» Eesti hitlerlikku tüüpi fašismi ohust, hitlerlikule Saksamaale allutamisest ja ühtlasi ka sõja ohust. Ja tõepoolest, kui Päts tegutses seekord vapside suhtes karmimalt, siis talitas ta nendega kui jultunuks muutunud konkurentidega, kes olid jõuga tahtnud temalt võimu riisuda, ning ühtlasi kui ohtlike rahvusvaheliste avantüristidega. Oma võidu korral oleksid vapsid võinud Eestis tekitada Inglise-Ameerika imperialistidele ilmselt ebasoovitava komplikatsiooni kahe vastandliku maailma — kapitalistliku Lääne ja sotsialistliku Ida kokkupuutepiiril.

Pätsi rühmituse ja vapside vaheline võitlus ei olnud ainult eesti kodanluse siseasjaks, vaid oli otseselt seotud rahvusvahelise imperialismi juhtivate ringkondade huvidega. Need, kes organiseerisid uut sõda Nõukogude Liidu vastu, olid vägagi huvitatud sellest, kes jääb Eestis peale, kas vapsid või Pätsi poolehoidjad. See küsimus moodustas ühe osa NSV Liidu vastu suunatud sõja vallापäästmise strateegias.

Inglise-Ameerika imperialistid teadsid väga hästi, et vapside võidu korral Eestis võib hitlerlik Saksamaa — rahvusvahelise imperialismi peamine löögijõud — pääseda Nõukogude Liidu vahetusse naabruse ja et see põhjustaks märksa kiirema sõjalise kokkupõrke nende vahel. Kuid 1935. aastal ei pidanud hitlerlik Saksamaa ennast

⁹ Hiljem kapten Holland, üks vapside juhte, tunnistas, et neil oli üheaegselt kolm ülesannet: kukutada Päts, astuda kontakti valituse vastastega või sobitada kokkulepet Pätsi valitusega.

veel küllalt ettevalmistatuks, et alustada sõda Nõukogude Liiduga, ja tema enneaegne väljaastumine oleks olnud seotud kogu rahvusvahelise kapitalismi ühiste kaugeleulatuvate plaanide läbikukkumise riisikoga, mida Inglise-Ameerika strateegid, kes septsesid Nõukogude vastase sõja plaani, iga hinna eest vältida tahtsid. Järelikult: üks asi oli eesti kodanluse võimu kindlustamine fašismi-meetoditega, teine asi aga Saksa fašismi ettevalmistamine sõjaks Nõukogude Liidu vastu. Sellelt seisukohalt lähtudes tuleb vaadelda ka Pätsi rühmituse «teeneid» eesti rahvuse päästmisel vapside küüsisist. See, et säärases olukorras oli Inglise imperialismi valik langenud Pätsi rühmitusele, ei kõrvaldanud eesti rahvast ähvardavat katastroofi, mille plaanitsetav sõda pidi paratamatult kaasa tooma. Imperialistid lükkasid asjade sellise käigu ainult mõneks ajaks edasi, kusjuures nad ei kavatsenud sugugi loobuda oma mõttest kasutada Eestit sõjas Nõukogude Liidu vastu. Muide, ka hitlerlased nägid Pätsis fašismi loojat, tema juhtimisel Eesti suunamist Saksamaa sõiduvette, olgugi et olude sunnil tuli tal seda maskeerida.

Rööbiti oma poliitilise baasi loomisega asusid Eesti valitsejad intensiivselt looma korporatiivseid kodasid, mis tähendas sisuliselt Itaalia fašistliku ühiskonnaorganisatsiooni kopeerimist. Nii loodi 1936. a. lõpuks 17 koda, sealhulgas Kaubandus-Tööstuskoda (kaupmehed, töösturid jt.), Põllutöökoda (kulakud, jõukad keskmikud)¹⁰, Tööliskoda (tööstustöölised), Maatöölise ja Väikemaapidajate Koda, Majaomanike Koda, õpetajate, inseneride kojad jne. Kodade juhtimist ja kontrolli nende tegevuse üle otsustas valitsus teostada ministriumide kaudu.

Valitsuse juurde asutati 1935. aastal Riiklik Propaganda Talitus. Propaganda Talituse ülesandeks oli kasvata rahvahulki kodanliku natsionalismi vaimus, milleks korraldati rahvuspoliitilise iseloomuga kokkutulekuid; koda teostas valvet avaliku mõtte ja sõna üle (tsensuur) ning ta eriülesandeks oli idapoolsetel piirialadel (Petserimaal ja Peipsi ääres) vaos hoida vene rahvusest töörahva hulki. Et mainitud talituse sidet valitsusega veelgi kõvendada, nimetas president 1939. aastal ametisse uue ministri, kellele allutati ka Propaganda Talitus.

¹⁰ Kaubandus-Tööstuskoda oli asutatud 1924. a. ja Põllutöökoda 1931. a.

Valitsuse juurde loodi veel Riigi Majandusnõukogu ja Rahvakultuuri ja Rahvahariduse Nõukogu, mida rahvas hakkas nimetama ersatsparlamentideks.

Kogu nn. seltskond mobiliseeriti keskvalitsuse valve ja juhtimise alla, mille peaülesandeks oli «kõita rahvast lähemalt riigiga ja luua rahvaelule tugev selgroog», s. o. allutada maksimaalselt töötava rahva poliitiline ja majanduslik elu hitlerlikust Saksamaast sõltuvale kodanlikule riigile, mille eesotsas «tugeva selgroona» oleks suurkodanluse kliki diktaatorlik valitsus, «mis võiks vastu panna tuleviku vapustustele».¹¹

Kulturomavalitsuste (saksa-, juudi-) ja korporatiivsete kodade kõrval nimetati ka kirik nn. avalikõiguslikuks asutuseks.

«Isamaaliit», kojad ja muud vastloodud organisatsioonid pidid tegutsema ainult vastavalt Pätsi ja tema lähimate abiliste direktiividele. Niisugune bürokraatlik tsentralism ei olnud aga nende tegevusele sugugi tiivustuseks. Isegi «Isamaaliit» jäi jõuetuks organiks ja kaotas peatselt selle tähtsuse, mida talle oli omistatud loomisel.¹²

«Kodurahu» säilitamise nimel võeti Eestis tarvitusele veel mitmeid muid abinõusid. Streigid keelati. Valitsus asus taltsutama ametiühinguid, alustades rünnakut progressiivsete elementide vastu ametiühingutes. 22. septembril 1936. a. tagandati Eesti Töölisühingute Keskliidu ja 4. detsembril 1936. a. Tekstiilitöölise Ametiühingu juhtkond; uude juhtkonda pandi valitsusele lojaalsed inimesed. Kaevurite ametiühingud suleti. Üliõpilaskonna esindus («Edustus») likvideeriti ja üliõpilaskonna meelsuse valvurina seati ametisse kuraatorid. Tartu Ülikooli juhtkonna ja valitsuse vahel tekkis konflikt ülikooli autonoomia likvideerimise pärast. Konfliktis jäid võitjaks diktaatorid. Siseministri¹³ (ühtlasi sisekaitseülema), politseikomissaride, maavanemate, linnapeade ja vallavanemate võimupiire laiendati. Tõsteti karistusmäärasid poliitiliste

¹¹ «Eesti», 1939, lk. 12.

¹² «Eesti Kroonikas 1936» kirjutati, et valitsus püüab küsimusi lahendada oma käsilaste abil, et «Isamaaliit» on vähese elujõuga, et teda kasutatakse ära ainult mõni kord, näiteks rahvahääletuse ja Rahvuskogu valimiste ajal ning mitmesuguste «päevade» läbiviimisel ja «pühade» pidamisel.

¹³ Siseminister sai õiguse karistada administratiivkorras vangistusega kuni kolmeks kuuks.

kuritegude eest; viidi läbi «vanglareform», mille kohaselt poliitvangid jaotati kolmeks grupiks; töötute registreerimisel seati sisse uus kord, ajakirjanduses tugevdati tsen-suuri. Kodanliku opositsiooni tegelased (Tõnissoni rühm) kaotasid üha rohkem hääleõigust.

Eestis oli hulgaliselt kõikvõimalikke seltse (laulu-, muusika-, spordi-, noorsoo-, tuletõrje-, haridusseltse jne.), ja valitsusevastane opositsioon püüdis neis leida uut, legaalselt pinda oma tegevuseks, tahtes nende kaudu astuda ühendusse laiade rahvahulkadega. Et võtta oposi-tsoonilistelt elementidelt see pind ja võimalused, asusid riigivalitsejad seltside ja ühingute ühendamisele, seades sinna etteotsa oma inimesi.

Diktaatorid otsustasid oma võimu seaduslikuks muuta uue põhiseaduse vastuvõtmise teel. Selles küsimuses luba-sid Eesti valitsejad endale teha rahvaga halba nalja. Fašistlikku korda seati sisse «demokraatia kaitsmise» loosungi all, «rahvustervikluse» loomise lipu all. Valitsus kutsus kõiki üles koostööle ja tegi rahvale kui «Eesti riigi kõrgeimale võimu kandjale» ettepaneku otsustada rahvahääletuse teel küsimus, kas anda või mitte anda riigipeale luba kokku kutsuda Rahvuskogu, kelle üles-andeks jääks kuue kuu jooksul muuta senist põhiseadust või vastu võtta uus põhiseadus.

1936. a. veebruaris korraldatigi r a h v a h ä ä l e t u s. Hääletamine toimus õhkkonnas, kus igasugune opositsi-oon oli karmilt maha surutud. Valitsuse ettepaneku poolt anti 75% häältest.¹⁴

Valitseva ladviku esindajad ise tunnistasid, et hääle-tus ei kajastanud rahva tõelist meeleolu. Nii ütles sõja-vägede staabi luureosakonna ülem Maasing vestluses ühe vapside liidri kindral Tõrvandiga, et «valitsusele on teada, et umbes 50 protsenti elanikkonnast on valitsusega opo-sitsioonis». Tegelikult hõlmas rahulolematust valitsuse poliitikaga kohati veelgi laiemaid ringkondi. Tartus näi-teks anti valitsuse ettepaneku poolt 16 700 häält, vastu aga 18 990 häält.

R a h v u s k o g u esimese koja valimised toimusid 12.—14. detsembrini 1936. a. Selle ürituse ettevalmistami-sel ja läbiviimisel hakkasid võimud rahvale avaldama seni-

¹⁴ Valitsuse ettepaneku poolt anti 474 218 häält, vastu 148 824 häält; kehtetuks tunnistati 6 175 valimissedelit.

sest veelgi suuremat survet. Et suruda läbi valitsusele ustavate inimeste valimine Rahvuskogusse, loodi kõigis 80 valimisringkonnas valitsuse agentidest koosnevad nn. seltskondlikud komiteed. Nende ülesandeks oli seada igas valimisringkonnas üles oma kandidaat ja tagada talle valimistel võit sel juhul, kui peaks esitatama teisi, s. t. valitsusele opositsioonilisi kandidaate. Neis valimisringkondades aga, kus oli üles seatud üksainus kandidaat, läks asi lihtsalt: see kandidaat loeti valituks automaatselt, ilma hääletusega. Niisuguseid «rahvaesindajaid» oli 80-st 50, s. t. peaaegu kaks kolmandikku Rahvuskogu koosseisust «valiti» ilma hääletusega.

Progressiivsetel elementidel läks korda neid valimisi boikoteerida. Eelmise rahvahääletusega võrreldes langes valimistest osavõtjate protsent järsult, moodustades vaevalt poole hääleõiguslike kodanike üldarvust. Suuremates linnades võttis valimistest osa kõigest 30—35% hääleõiguslikest kodanikest. Nii see, et 30 valimisringkonnas tuli valitsusel tegemist teha opositsiooni kandidaatidega; kui ka see, et mõned valitsuse kandidaadid läbi kukkusid (Viljandis, Narvas ja Saaremaal), tähendas valitsuse tõsist moraalset ja poliitilist lüüasaamist ning demokraatlike jõudude vastupanu kasvu.

1937. a. jaanuaris moodustati Rahvuskogu teine koda 40 liikmest, kelledest 10 liiget nimetas riigipea, ülejäänud kuulusid sellesse kotta kas varem loodud korporatiivsete kodade esindajatena või ametikoha järgi, ent kuna nad olid oma kohale määratud samuti riigipea poolt, siis olid ka need Rahvuskogu liikmed viimasest sõltuvad.

Seega muutus Rahvuskogu nii või teisiti kuulekaks tööriistaks käputäie riigivalitsejate käes.

Kuidas kulges uue põhiseaduse väljatöötamine ja vastuvõtmine, missuguseks kujunes ta oma sisult?

Päts võttis uue põhiseaduse aluseks vapside 1933. aasta põhiseaduse teksti, täiendades seda uute paragrahvidega ja ilustades õõnsate sõnakõlksudega rahvavõimust, demokraatiast, lisandades aga igale punktile kuulsa «kuid». Uue põhiseaduse igas paragrahvis leidis vastav viide «eriseadustele», mis tulid hiljem «põhiseaduse alusel» vastu võtta. Olukord kujunes selliseks, et seda, mis oli põhiseaduses fikseeritud, oli võimalik «eriseaduste» abil rakendada kodanlusele soovitavas suunas.

23. veebruaril 1937. a. esitati uue põhiseaduse eelnõu

Rahvuskogule arutamiseks. Rahvuskogu mõlemas kijas oli moodustatud 3 komisjoni.

Riigivõimu iseloomu küsimuses tekkisid kahesugused arvamused. Ühed arvasid, et riigi juhtimine peab baseeruma valitsuse ja Riigikogu «tasakaalustatud koostööl», teised käisid peale, et riigi juhtimine antaks täielikult valitava riigipea kätte. Viimaste selja taga seisis valitsus, kes tahtis saada konstitutsiooniliselt vormistatud vabaduse fašistliku režiimi kindlustamisega seotud kõikvõimalike sammude astumiseks tulevikus. Seda nimetati «põhiseaduse lähendamiseks tegelikele elunõuetele» ja selle huvides pidi põhiseadus olema «painduv, kuna muidu... läheb elu temast mööda», s. t. fašismivastased jõud võivad kliki võimule ohtlikuks saada.

Kuigi uues põhiseaduses tehti väga palju sõnu «demokraatia kaitsmisest», «rahvavõimu põhimõtetest» ja muust säärasest, oli rahvalt ära võetud seaduseelnõude algatamise õigus, õigus kaasa rääkida kõrgemate võimuorganite kujundamisel, õigus valida presidenti, õigus nõuda valitsuselt aru tema tegevuse kohta, õigus kinnitada riigieelarvet; peale selle, seoses hääleõiguslike kodanike vanusemäära tõstmisega 20-lt aastalt 22 aastale, kaotasid hääleõiguse kümned tuhanded kodanikud. Uude põhiseadusse olid sisse võetud uued mõisted, nagu «avalik kord», mille nimel oli võimalik veelgi kärpida või täielikult likvideerida kodanikuõiguste riismeid, näiteks tegevusvabadust oma mõtete avaldamisel (§ 15), ühinemisvabadust (§ 18). «Riigi kaitse»(!) sildi all jäeti uuest põhiseadusest välja streigivabadus (§ 27) jne. Uus põhiseadus, nagu märkis eesti kodanlik õigusteadlane J. Uluots, pidas inimese õigusi ja kohustusi «võrsuvaiks riiklikust ühiskonnast», mille huvidest «tuletuvad kodaniku individuaalsele vabadusele kitsendused, kohustused ja koormised».

13. augustil — sel päeval kinnitati uue põhiseaduse viimased paragrahvid — lõppes Rahvuskogu missioon.¹⁵

Uue põhiseaduse paragrahvide kinnitamisel anti kõigest kaks vastuhäält: seda sõandasid teha demokraatlike vabaduste kaitsmise eesmärgil Maatöölise ja Väikemaapidajate Koja esindaja J. Post ning Tööliskoja esindaja

¹⁵ Uus põhiseadus avaldati 3. septembril 1937 ja pandi kehtima alates 1. jaanuarist 1938.

O. Koplus.¹⁶ Põhiseaduse hääletamisel jäid erapooletuks opositsiooni esindajad, nende hulgas H. Tammer, A. Piip ja K. Luik.

Õige hinnangu andmiseks sellele osale, mida Rahvuskogu etendas fašismi seaduslikul maksmapanekul Eestis, peab meenutama kodanliku «Päevalehe» peatoimetaja H. Tammeri sõnu. Viimane möönas, et Rahvuskogu liikmed tegelesid viis kuud ja kümme päeva ainult põhiseaduse teisejärguliste küsimustega (näiteks sellega, missugune nimetus anda teatud riigivõimuorganile), et mõnikord vaieldi tühiste asjade pärast tüütuseni. Kuid Tammer pidas Rahvuskogu «teeneks» seda, et ta muutis valitsuse põhiseaduse eelnõu «plastilisemaks» ja lihvis selle sõnasust, kusjuures eelnõu põhisätete sisu jäi peaaegu puutumata.

Uue põhiseaduse vastuvõtmist Rahvuskogus oli riigi valitsejatele vaja selleks, et luua pettekujutlust rahva esindajate «tahteavaldusest», millega kiideti heaks fašistlikud valitsemismeetodid. See oli manööver, millega taheti maskeerida avalikku vägivalda tarvitamist töörahva kallal ja tema poliitilist õigusetust. Kodanliku Eesti põhiseadus tuli tõepoolest täiel määral vastu kodanluse soovidele ja nõuetele ning võimaldas tal rahva üle jagamatult valitseda. Selle põhiseaduse vastuvõtmisega sai fašistlik diktaator Eestis juriidilis-konstitutsioonilise aluse.

Pärast uue põhiseaduse vastuvõtmist ja Rahvuskogu laialisaatmist algas «põhiseaduse elluviimise ajajärk», s. t. üleminek eesti tüüpi fašismi täiuslikumatele vormidele.¹⁷ Sel ajajärgul oli «riigihoidjal» üleminekuaja seaduse alusel diktaatori — ainuvalitseja piiramatu võim.

Uue põhiseaduse alusel muutus riigis peatselt keskseks kujuks president. Kahekojaline, Riigivolikogust ja Riiginõukogust koosnev Riigikogu aga kujunes tegelikult presidendi kätte koondatud võimu ripatsiks. Ükski seadus ei saanud jõustuda ilma presidendi kinnitusetä

¹⁶ Koplus tegi katset «Tööliskoja Teatajas» kirjeldada paljastavalt põhiseaduse arutamiskäiku Rahvuskogus, kuid tema artikli tõttu ajakiri vastavalt siseministri otsusele konfiskeeriti.

¹⁷ Üleminekuajajärku jaotati kolmeks faasiks: esimene — põhiseaduse avaldamisest kuni selle jõustumiseni (3. sept. 1937 — 1. jaan. 1938); teine — uue põhiseaduse jõustumisest kuni uue Riigikogu kokkutulekuni (1. jaan. — 23. apr. 1938); kolmas — Riigikogu kokkutulekust kuni presidendi valimiseni (23. apr. — 23. okt. 1938).

(§ 100), kellel oli äraütleva veto õigus. President võis anda seadusi dekreedina, määrata ametisse ja vabastada valitsuse, võis lõpetada Riigikogu volitused ja olles relvastatud jõudude kõrgeimaks juhiks, omas õigust kuulutada riigis välja sõjaseisukord ja mobilisatsioon; samuti oli presidendil õigus sõlmida lepinguid välisriikidega jne.

Algul «riigihoidja», kes ühtlasi oli ka peaminister, ei vajanud seaduste väljaandmisel teise allkirjana peaministri allkirja, sealjuures ei saanud valitsus aga ilma tema kui peaministriga teha ühtki otsust. Edasi võis riigihoidja juba sel ajajärgul kasutada kõiki neid õigusi, mis uue põhiseaduse kohaselt pidid kuuluma presidendile. Pärast Riigikogu kokkutulekut «eraldus» peaminister «riigihoidjast», kuid see ei vähendanud viimase osatähtsust diktaatorina, vaid ümberpöörduvalt — üksnes tema alluvate nimestik täienes valitsuse juhi isikuga. Presidendi võim oli nii suur, et ta võis otsustada ka presidendi valimise küsimuse. Näiteks, kui ta kuue kuu jooksul pärast Riigikogu kokkutulekut pidas presidendivalimiste korraldamist ebasoovitavaks, siis oli tal õigus neid edasi lükata.

Eesti valitsejad süvendasid fašistlikku režiimi nii uue põhiseaduse alusel kui ka riigiaparaadi igapäevase praktilise tegevusega. Seda eesmärki pandi teenima nii kesk- võimuorganid kui ka politsei ja kohtuorganid. Diktaatorite korraldusi, dekreete ja seadusi hakkas tulema nagu külusesarvest. Nii andis valitsus seadusi ja seadlusi ning dekreete aastail 1937—1939 välja järgmiselt:

	a. 1937—1938	a. 1938—1939
seadusi ja seadlusi	211	172
«riigihoidja» ehk presidendi dekreete	785	385
valitsuse istungeil arutati küsimusi	320	1300

Kõik seadused ja määrused taotlesid riikliku režiimi, sotsiaal-majandusliku ja ühiskondlik-poliitilise elu fašiseerimist. Kõikjal loodi «uut korda», teostati mitmeid «reforme». «Vaikiva oleku» olukorras reorganiseeriti massilised organisatsioonid diktaatorite-juhtide valvealuste «kodade» ja «liitude» kaudu.

Kodanliku Eesti valitsus andis agaralt välja palju

majanduselu kohta käivaid seadusi. Näiteks 1938. aastal andsid valitsuse keskasutused välja 1248 seadusandlikku dokumenti (seadust, dekreeti, määrust ja korraldust); sealhulgas maksude küsimustes 22, tollide küsimustes 12, kaubatariihide küsimustes üle 100, impordi ja ekspordi küsimustes 41 (munade ekspordi kohta 9, piima ekspordi kohta 6, või ekspordi kohta 4), fašistlike kodade küsimuses 16, pankade küsimuses 8 jne.

Pätsi klikk omistas üsna suurt tähelepanu põllumajandussaaduste turustamise monopoliseerimisele. Alates 1936. aastast loodi uued monopolid «Võieksport», «Lihaeksport» ja «Munaeksport». Kõik need tegelesid põllumajandussaaduste kokkuostu, töötlemise ja turustamisega.

Nii hitlerliku Saksamaa kui ka oma poliitilise võimu baasi kindlustamise ning majandusliku kasu saamise huvides püüdis valitsev klikk hoida talumajandeid töö- ja tootmisvõimelistena. Seda tehti kahesugusel teel: esiteks, monopolide kaasabil säilitati kõrged hinnad siseturul, teiseks, ekspordisaaduste tootjatele maksti juurde ja neile anti preemiaid. Sel teel stimuleeriti põllumajandussaaduste tootmise kasvu ja tagati kulakumajandite «tulutoovus».

Fašistliku valitsuse agrarpoliitika oli suunatud sellele, et tagada kulakumajanditele tulude ja odava tööjõu saamine ja võimaldada kulakute võsudel haarata enda kätte uusi maakõlvikuid riigi maatagavarade arvel. Teiselt poolt oli kodanluse agraarprogrammi tähtsaimaks ülesandeks võlgade reguleerimine, s. t. paljude kulakumajandite vanade võlgade kustutamine, lühiajaliste võlgade muutmise pikaajalisteks ning lõpuks uute miljonite ja turustuseesõiguste andmine suurtaludele.

Maakehvikute suhtes teostati nende orjastamise poliitikat, üldse aga püüdis kodanlik valitsus üha suurendada töötava talurahva sõltuvust finantskapitalist, monopolidest. Selleks et talurahvast tugevamini rakendada fašistliku riigivankri ette, loodi korporatiivsed organisatsioonid «Põllutöökoda», kus olid esindatud kulakud ja kesktalunikud, ning sellest eraldi veel «Maatöölise ja Väike- maapidajate Koda».

Rahvavastane poliitika avaldus samuti tööstuse, krediteerimise, kaubanduse jm. aladel.

Fašistliku diktatuuri aastail muutus riigiaparaadi kokkukasvamine monopolidega ja tema allumine viimas-

tele märksa intensiivsemaks. Ennenägematu ulatuse võttis korrupsioon, tehti mitmesuguseid tulutoovaid mahhinatsioonid: soodustatud tingimustel anti kodanlikele tege- lastele laene ja välisvaluutat, riik garanteeris spekulatiivseid tehinguid ning kirjutas korstnasse võimumeeste võlgu. Paljusid kapitaliste vabastati tollimaksust ja võla- protsentide tasumisest pankadele. Monopolide huvides keelati uute ettevõtete loomine. Riik astus ettevõtjana kaasomanikuks mitmesugustesse era-aktsiaseltsidesse, andes nende käsutusse suuri summasid rahva rahast jne.

Kodanluse huvides alustati 1938. aastal uut kampaaniat 8-tunnilise tööpäeva seaduse vastu. Tehti ettevalmistusi sundtöökohustuse väljakuulutamiseks. Uue põhiseaduse järgi pidi palgatööline ise leidma endale tööd. Streigid olid keelatud, töölistel puudusid peaaegu täiesti võimalused töötülide lahendamiseks enda kasuks. Neid, kes ei olnud nõus kapitaliste ja kulakuid sõnakuulelikult orjama, võis kuulutada tööpõlguriteks, kelle jaoks 1939. aastal loodi töötute sundlaagrid.

Kodanlikus Eestis kehtis vahetpidamata sõja- ehk nn. «kaitseseisukord». Eesti fašistlikud valitsejad nimetasid seda seadust «universaalseks valitsemisvahendiks» ehk «teiseks põhiseaduseks». Selle seaduse alusel oli võimalik kõige kergemini muuta riigialamaid sõnakuulelikuks ja karmilt karistada kõiki neid, kes sõandasid vastu vaielda kodanluse valitsevale ladvikule või siis millegagi häirida kodanliku Eesti «kodurahu». Sõjaseisukorra seaduse abil süvendati Eestis fašistlikku korda.

Eesti diktaatorite käsutuses olid «Kaitseliit» ja relvastatud jõud, politseinike, kohtunike ja vangivalvurite armee. Kuigi Eesti oli väikeriik, oli siin 15 vanglat 3000 normaalkohaga, 109 rahukohtunikku, peale selle ringkonnakohtud, diviisikohtud ja Riigikohus. 1939. aastal tegutses kodanlikus Eestis 614 kohtu-uurijat, 69 prokuröri ja 265 vangivalvurit.

«Kodurahu» kindlustamise eesmärgil tegutsesid kohtud ja politsei väga aktiivselt. Kohtuprotsesside ja trahvimiste arv kasvas aastast aastasse (84 700-lt 1920. aastal 223 000-ni 1933. aastal; hilisemaid andmeid ei avaldatud).

Kohtuorganite ja politsei töökoormus oli niivõrd suur, et valitsus pidi võtma vastu rea erimäärusi, mille alusel «riigikorra kaitsjad» said mitmeid lisasoodustusi. Vangi- laagrite teenistujatele maksti preemiaid laagrite puhas-

tulust. 20. märtsil 1940 võttis valitsus vastu otsuse, mille kohaselt kohtu- ja politseiorganite teenistujad pidid hakama saama ületunnitasu. 1940. a. aprillis andis valitsus politseinikele, politseiorganite teenistujatele ja nende perekonnaliikmetele õiguse saada raudteel 50%-list hinnaalandust. Tööraha jaoks ei olnud Eestis ainsatki puhkekodu, kuid politseinike jaoks avati 1936. aastal puhkekodu Narva-Jõesuus.

Kodanlik kohus tugines oma tegevuspraktikas nii tsaariaegsetele seadustele kui ka kodanlikus Eestis väljaantud või täiendatud seadustele. Ta kaitses rikaste huve ja oli nendega solidaarne. Kui aga asi puutus tööliste või talusulasesse, korteriüürnikku või rentnikku, siis talitas kohus äärmise karmusega. Venitamine ja formalism kohtuorganite tööpraktikas aitasid samuti välja kurnata nõrgemat poolt.

Kuid siiski ei andnud kohtulikud arveteõiendused soovitavaid tulemusi. 1939. aastal märkis üks Riigivolikogu saadikuid, et rahva ülemäära karm kohtlemine paneb viimase veelgi rohkem fašistlikku riiki vihkama: «Karistatakse üht töölist, kuid neid, kes oma käed rusikasse pigistavad, on vähemalt kümme. Nii see läheb nagu lumepallisüsteemis — mida rohkem me karistame, seda rohkem vastuolusid tekitame».

Ja sel kodanlikul parlamendisaadikul oli õigus — karm režiim ei suutnud murda tööliklassi meelekindlust võitluses rahva rõhujate vastu.

Peale rohkearvuliste salapolitseinike ja politseinike kasutati nn. «mitmevärvilist politseid»; kaitseliitlased ja kõikvõimalike teiste kodanlike organisatsioonide liikmed, riigiametnikud ja fašistlike kodade ametnikud, kulakud ja majaomanikud olid kohustatud politseid kas otseselt või kaudselt abistama.

Politseirežiimi süvendamine riigis oli seotud suurte kuludega. Uhes kommunistlikus lendlehes öeldi täie õigusega, et isegi «tsaarivalitsus ei pildunud niiviisi raha sõjajumalale ja sandarmite siniste pükste peale» nagu kodanliku Eesti valitsus.

Uues põhiseaduses oli samuti pühendatud suurt tähelepanu riigikaitse probleemile. Sel alal anti riigi valitsejatele absoluutselt piiramatud volitused.

Teise maailmasõja eelõhtul, 1938. a. märtsis-aprillis võeti Riigivolikogus vastu «Riigikaitse rahuaegse korral-

tuotsuseta välja saata. Seda õigust kasutas ta väga agaralt. Kui näiteks 1937/38. aastal saadeti välja 67 inimest, siis 1938/39. aastal väljasaadetute arv peaaegu kahekordistus, ulatudes 117 inimeseni.

See dusa ndlus toimus fašistliku diktatuuri aja-järgul endiste seaduste liberalismi viimaste riismete väljajuurimise suunas. Uusi seadusi iseloomustas vägi-valla tarvitamine, täielik keeldumine igasugustest järele-andmistest töölisklassile, iganenud ja oma aja äraelanud instituutide säilitamine, reformide kategooriline eitamine, kuigi neist räägiti palju.

Pärast Riigikogu laialisaatmist asus valitsev klikk likvideerima linnade, maakondade ja valdade omavalit-suse riismeid. Kõigepealt asuti valdade kallale. 7. april-lil 1937 anti välja dekreet uue vallaseaduse kohta. Selle seaduse kohaselt sai valla diktaatoriks vallavanem, kelle määras ametisse ja kelle tegevust kontrollis siseminister. Valitsus jättis alles nn. vallavolikogud.

1937. aasta vallaseadus seadis sisse «valla kodaniku» instituudi. «Valla kodanike» hulka arvati ainult neid, kes olid vallas pidevalt elanud vähemalt kaks aastat ja kellel oli alaline töökoht.

Vallaseadusega tahtis valitsus muuta valla omavalit-suse oma poliitika tööriistaks, alistades selle tervenisti keskvõimule. Uus vallaseadus nägi ette valitsuse «vahe-lesegamise» õiguse valla volikogu tegevusse, kui see kahjustab riigi huve. Omavalitsuste otsuseid kontrollis sise-ministeerium. Omavalitsustel oli õigus asuda oma otsuste elluviimisele alles kahe nädala möödumisel otsuse vastuvõtmisest. Maavanem sai õiguse olla vallale ja maakonnale alluvate linnade poliitiliseks juhiks.

Valla omavalitsuste puhastamiseks ebasoovitavatest elementidest toimus 1938. aastal nn. vallapiiride reform, mille tulemusena 365 valla asemel jäi alles 248 valda. Vallapiiride muutmisel elanike huve tavaliselt arvesse ei võetud.

Vallapiiride reformi ajal tühistati valla valitud oma-valitsuste volitused. Pärast seda valis keskvõim välja usaldusväärsete vallavanemate, vallavanema abide ja vallasekretäride kaadri. Neid ametiisikuid määras kohale siseminister, olgugi et vallavanemad valiti volikogude poolt.

15. ja 16. oktoobril 1938. a. toimusid vallaomavalit-
suste valimised uue fašiseeritud valimisseaduse alusel.

Seega pidi kodanlikus Eestis ka valdade omavalit-
suste tegevus igati kindlustama kodanliku riigi aluseid.

Linnaseadus erines maaomavalitsuste seadusest
väga vähe. See seadus jaotas linnaelanikud «linna koda-
nikeks» ja «linna elanikeks». Elanikeks peeti kõiki neid,
kes linnas elasid, kodanikeks aga ainult neid elanikke,
kes olid saanud 18 aastat vanaks ja kaks aastat pidevalt
elanud linna piires. Jaotades külade ja linnade elanikke
kodanike ja elanike kategooriasse, lähendas kodanluse
endale jõukaid ning tõukas endast eemale kodanike
õiguste osas kümneid tuhandeid töölisi ja talusulaseid,
kes ei omanud ega saanudki omada ei alalist elukohta
eга alalist töökohta ja kellelt nii võeti kodanikuõigused.
Kõik «elanikud» olid aga kohustatud maksma linnale
kodanikega peaaegu võrdsed makse. Et rahvalt rohkem
raha välja pressida, tõsteti linnade arvu 19-lt 33-le.

Omavalitsus moodustas niisiis ühe koostisosana kodan-
luse riigimasinast, mille ülesandeks oli elanikkonnalt
välja pumbata raha ja hoida teda sõnakuulmises. Faši-
seeritud omavalitsusorganid, politsei ja Kaitseliit tugine-
sid oma tegevuses üksteisele.

Oma võimu kindlustamisel pani valitsev klikk suuri
lootusi ka uuele valimisseadusele, mille kohaselt
paljud valijad töötajate hulgas kaotasid hääleõiguse
seoses paiksusetsensuse pikendamiseга kahe aastani.
Vanusemäära tõstmine 20 aastalt 22 aastale võttis hää-
leõiguse 33 000 valijalt. Valimisõigus puudus ka neil, kes
olid hoolekandeorganite ülalpidamisel (vanadekodude
elanikud). Samal ajal võis majaomanikel ja suurtaluni-
kel olla isegi mitu häält — üks hääl elukoha järgi, teised
aga nende maja või talu asukoha järgi. Lõpuks kehtis
põhimõte, mille kohaselt kandidaatidest peeti valituks
seda, kes oli saanud kõige rohkem hääli. Kui aga vali-
misringkonnas seati üles kõigest üks kandidaat, siis
teda peeti valituks automaatselt.

Valimisringkonnad moodustati põhimõttel, et
nõrgendada töörahva jõudusid ja tugevdada kodanlikke
elemente. 12 valimisringkonnas näiteks oli kõigest
6000—8000 valijat,¹⁸ 11 valimisringkonnas aga 10 000—

¹⁸ Linnades või maal jõukamates piirkondades.

12 000 valijat. Sealjuures loodi suurema valijate arvuga ringkonnad just nendes rajoonides, kus elasid peamiselt töölised¹⁹ või kus oli rohkesti kehvtalurahvast, või siis NSV Liidu piiri lähikonnas, kus elasid peamiselt vene rahvusest valijad.

Peatusime neil seadustel selleks, et näidata konkreetset fašistliku diktatuuri tugevnemist Eestis. Kuid seda kõike ei pidanud kodanlikud ringkonnad veel küllaldaseks. Erilist rahutust tundsid Eesti valitsejad seoses uue Riigivolikogu valimistega 1938. aastal. Valitsev klikk kartis nii töötajate rahulolematuse kasvu kui ka opositsiooni tugevnemist kodanluse ringkondades. Kodanlikud tegelased, näiteks Tõnissoni grupp, kes arvasid, et Päts on neile ülekohut teinud, nõudsid «uue Eesti» demokraatismile viidates parteide võitluse vabadust valimistel. Et anda opositsiooni niisugustele katsetele vääriline vastulöök, avaldas valitseva kliki häälkandja «Uus Eesti» 6. septembril 1937 anonüümselt Rahvuskogu liikmete grupi üleskutse valitsusele, milles toonitati, et parteidele ei tohi anda tegevusvabadust, vaid et valitsusohje tuleb kindlalt käes hoida. Seda ettekäänat kasutades tunnistasid Eesti juhtivad tegelased üksteise järel vajalikuks igasuguse opositsiooni mahasurumise, rõhutades, et need, kes ei seisa «põhiseaduse pinnal», ei saa mingit vabadust.

Peaministri asetäitja Eenpalu tõstis oma kõnes Isamaaliidu keskkomitee täiskogu koosolekul 14. oktoobril selle küsimuse avalikult üles. «Kes oleksid need vastased, kelle vastu põhiseaduse elluviimise rahvarindel tuleb oma ridu koondada ja võitlust pidada?» — «Need oleksid,» nagu vastas Eenpalu, «esiteks kõik need, kes on või tahavad töötada uue põhiseaduse vastu; teiseks kõik need, kes on või kes tahavad olla riigihoidja kui ka tema valitsuse vastased, ja kolmandaks kõik need, kes tahavad laskuda parteilistesse võitlustesse.»

24. ja 25. veebruaril 1938. aastal toimusid Riigivolikogu valimised.²⁰

Et tagada Riigivolikogu valimistel võit valitsuse

¹⁹ Tallinnas moodustati niisugused valimisringkonnad töölisäärelinnas, samuti loodi need põlevkivitööstuse rajoonis jm.

²⁰ Eenpalu, seletades valimiste aja valikut, reetis valitsuse lootuse, et rahvas harjub valimisi pidama pühaks talituseks ja annab pidumeeleolus oma hääle valitsusele ustavate inimeste poolt.

pooldajatele, selleks otsustati lisaks ähvardustele ja mahasurumismeetoditele kasutada populaarseks saanud fašismivastase rahvarinde loosungit. Nimelt organiseerisid valitsusringkonnad nn. «põhiseaduse elluviimise rahvarinde». Loodi «rahvarinde» kohalikud komiteed ja keskjuhatuse, kuhu kuulusid A. Jürimaa, J. Uluots, K. Eenpalu jt. Komiteede ülesandeks oli nagu 1936. aastalgi valitsusele meelepäraste kandidaatide ülesseadmine.

Pätsi-Laidoneri grupp lootis, et kõigis valimisringkondades läheb korda üles seada ainult fašistliku «rahvarinde» kandidaate. Kuid seekord varisesid need lootused kokku. 80 kandidaadi asemel 80 valimisringkonnas seati üles kokku 214 kandidaati, sealhulgas 21 valimisringkonnas kolm kandidaati, 17 valimisringkonnas neli kandidaati ja kahes ringkonnas isegi viis kandidaati; 32 valimisringkonnas oli valitsuse huve silmas pidava «rahvarinde» kandidaatidel üks konkurent, ja ainult 8-s ringkonnas läks korda piirduda üheainsa kandidaadiga, keda loeti valituks ilma valimisteta. 72 valimisringkonnas, kus valimised toimusid, võttis hääletamisest osa 71% valijatest.

Riigivolikogu valimiste eel võis tähele panna poliitilise aktiivsuse kasvu töörahva ja opositsiooniliste kodanlike elementide hulgas. Kommunistlik partei aktiveeris Töörahva Ühisrinde ja fašismivastase rahvarinde tegevust. Töörahva Ühisrinde loosungiks oli «aktiivselt boikoteerida fašistlikku valitsust».²¹

Selle tagajärjel, et töötajad toetasid opositsiooni kandidaate, said valitsuse «rahvarinde» personaalkandidaadid 26 ringkonnas lüüa.²² Kuid siiski saavutas fašistlik «rahvarinne» uues Riigivolikogus enamuse — 54 kohta opositsiooni 26 koha vastu, kuigi 46 kandidaadi poolt hääletas valijate vähemus — 211 260 inimest 446 142-st, opositsiooni 26 kandidaati said 189 929 häält, s. t. peaaegu niisama palju.

Riigivolikogu liikmeks valiti kolm pahempoolset ametiühingutegelast, kommunistidele lähedalseisvad progressiivsed eesti töölisliikumise tegelased A. Äben, N. Ruus ja K. Jalak. Kui ei oleks olnud reeturlikku

²¹ EKP lendleht «Kelle poolt hääletada», veebruar 1938.

²² Minimaalse arvu hääli said endised parempoolsete sotside tegelased. A. Ostra-Oinas sai 5700 antud häälest 933 ja «Tööliskoja» tegelane A. Offenbach 7282 häälest ainult 395.

õnnestustegevust «Tööliskoja» juhatuse poolt, kes seadis üles oma kandidaadid, et kukutada läbi Tööraha Ühisrinde kandidaadid, ja kui parempoolsed sotsid ei oleks sellest ühisrindest lahku löönud, siis oleks Eesti progressiivsetel fašismivastastel jõududel kahtlemata läinud korda saavutada paremaid tulemusi. Isegi Eesti rahvuslaste klubi häälekandja «ERK» märkis kibedusega, et nagu Riigivolikogu valimiste tulemused näitavad, on meie töölistel veel palju usku pahempoolsetesse loosungitesse, milles räägitakse klassivõitlusest.

Riigivolikogus tekkis kolm nn. «töörühma»: «rahvarindemeelsete» rühm, kuhu lõppkokkuvõttes kuulus 65 «distsiplineeritud» või «juhtiva demokraatia» pooldajat, «demokraatlikku töörühma» kuulusid kodanluse liberaalse tiiva esindajad²³ ja lõpuks nn. «töötava rahva ühtsusrühma» kuulus 3—5 töölisliikumise pahempoolset tegelast,²⁴ kes viisid ellu Tööraha Ühisrinde joont.

Eesti valitsejad, sattudes silma silma vastu faktiga, et Riigivolikogus on opositsioonilised rühmad, otsustasid kohe algusest peale nende tegevuse halvata. Seda tehti Riigivolikogu kodukorra abil, mille võttis vastu Riigivolikogu valitsusemeelne enamus. Kodukorra kohaselt ei pandud Riigivolikogu täiskogu koosolekutel üldse hääletusele seadusi, mis olid mõnes Riigivolikogu komisjonis häälteenamusega vastu võetud. Seega omandas mõne 5—7-liikmelise komisjoni enamus võrdse kaalu 80 saadiku tahtega.

Niisuguses olukorras ei õnnestunud opositsioonil mingil määral muuta seaduste sisu või alustada vaidlusi riigi poliitika tähtsamates küsimustes. Ainult harva läks korda kasutada Riigivolikogu kõnetooli riigi valitsejate kritiseerimiseks.

Kuid see, et Eesti progressiivsed ja kodanlik-opositsioonilised jõud saavutasid valimistel teatava võidu, et Riigivolikogus võis kuulda hääli, mis kaitsesid demokraatiat ja paljastasid riigi valitsejate poliitikat, oli tundemärkiks, et fašistliku diktatuuri ümber kasvab isolatsioon, mis

²³ 26 saadikust, kes ei esindanud valitsuse «rahvarinnet» ja kes esimese hirmuhooga tembeldati «opositsioonilisteks», ühines enamik peatselt «rahvarindemeelsetega».

²⁴ Kahes valimisringkonnas toimunud lisavalimistel saavutasid võidu A. Jõeäär ja V. Jaanus, kes astusid «Töötava Rahva Ühtsusrühma».

sai alguse sellest, et elanikkonna keskkihid pöördusid ära fašismist.

1938. a. aprillis moodustati Riigikogu 40-st liikmest teine koda — Riiginõukogu —, mille liikmed olid kas valitud kodade poolt või omasid õiguse olla Riiginõukogu liikmeks ametikoha järgi; 10 liiget määras president oma äranägemise järgi.

Riiginõukogul oli Riigivolikogu suhtes vetoõigus; ta pidi esinema viimase suhtes «järjekindluse ja tasakaalu tegurina». K. Päts ütles Riiginõukogu liikmetele otseselt: «Riiginõukogu on põhiseaduse järgi kontrollasutiseks. Teie taga ei seisa laialt korraldatud rahvahulgad, vaid kandvad kihid meie riigi ja rahvategelastest. Teie vastutate, et teie suudate tasakaalus hoida kirgesid...», s. o. ära hoida igasugust opositsiooni.

Kodanluse valitsev rühmitus astus nüüd fašistliku diktatuuri juriidilise väljakujundamise lõppfaasi — ees seisisid presidendivalimised. K. Päts kui «riigihoidja» otsustas, et ta ei viivita enam sellega. Presidendi valimiseks oli peale Riigivolikogu ja Riiginõukogu loodud veel kolmas organ — 120-liikmeline «Omavalitsuste esindajate kogu».

12. aprillil 1938. a. tuli kokku «Isamaaliidu» keskkomitee täiskogu. Päts kui selle partei presidendikandidaat ütles «Isamaaliidu» juhatuses täiskogus, et neli aastat on Eesti keerulises olukorras valmistunud uue korra kehtimapanekuks, et need, kes selle tagasid, on palju «kannatanud», nüüd aga «võime nõuda, et rahulolematust ja sallimatust rahva keskel ei tohi enam juhtuda; ei tohi olla mingit seniehitatu mahakiskumist».

See oli direktiiviks suruda maha igasugune valitsusevastane opositsioon. Kõneldes 21. aprillil Riigivolikogu avamisel, tegi Päts talle ettepaneku «sirutada leppiv käsi neile, kes poliitilistel põhjustel riigi seltskonna tööst kõrvaldatud», ja soovitas Riigivolikogul kõigepealt vastu võtta valitsuse amnestiaaelnõu.

See oli «pomm», mis pidi hävitama opositsiooni, ja samaaegselt kutse vapsidele koostööks Pätsi-Laidoneri rühmitusega.

Riigivolikogus esitati presidendikandidaatideks K. Päts ja J. Tõnisson. Häälteenamusega sai Riigivolikogu kandi-

daadiks K. Päts.²⁵ Selletõttu, et kõigis kolmes organis, kes võtsid osa presidendi valimistest, seati üles üks kandidaat, ei läinud presidendi valimine põhiseaduse § 40 alusel rahva kätte, vaid Riigivolikogu, Riiginõukogu ja omavalitsuste esinduskogude esindajate ühise valimiskogu kätte.

Presidendi valimised toimusid 24. aprillil 1938. aastal. 238 kohalviibivast valijamehest hääletas Pätsi poolt 219 inimest, vastu — 19 inimest. Need arvud näitavad, kuivõrd Pätsi-meelsed olid Riigivolikogu, Riiginõukogu ja omavalitsuste esinduskogu ning kuivõrd üksmeelselt pooldas fašistlikku režiimi suurkodanluse ja kulakluse aktiiv.

Presidendiks saades töötas Päts, et ta jääb lepitajaks, tasandajaks, hoiatajaks! Kuid viis päeva varem, nimelt 19. aprillil, oli sama Päts rääkinud hoopis teisiti; ta oli välja andnud kuus dekreeti fašistliku režiimi edasiseks kõvendamiseks: kaitseseisukorra seaduse, trüki- ja koosolekute seadused, ühingute- ja nende liitude seaduse, töövõtjate kutseühingute ja nende liitude seaduse, linnaning maaomavalitsuste seadused.

Seega oli Päts-riigihoidja andnud Päts-presidendile kaasa mitu uut vahendit rahva veel kõvemaks vaoshoidmiseks.

Vaadeldgem lähemalt nimetatud seaduste sisu ja suunda.

Uus «ühingute ja nende liitude seadus» lubas luua ainult niisuguseid organisatsioone, mis olid fašistlikule riigile vajalikud. Selle seaduse alusel tuli Eestis lõpule viia kogu ühiskondliku elu riigistamine. Seadus ei lubanud poliitiliste organisatsioonide loomist ja tegevust. «Lubatud on ühiskondlike organisatsioonide tegevus ainult riiklikus vaimus,» kirjutas siseminister oma selustuskirjas valitsusele. Kuid «nende tegevust,» lisas minister, «on võimalik alati piirata riigi julgeoleku huvides...» Minister rõhutas, et nüüdsest peale on keelatud kõik see, «mis riivab riigi või rahvuse au, mis õõnestab või eitab kehtivat riigikorda, mis muudab võimukandjate autoriteedi ebakindlaks ja õhutab vaenu või tekitab vastuolusid üksikute rahvakihtide vahel või mõnel muul viisil kahjustab ühiskonna solidariteeti või rahva ühtsust».

«Töövõtjate kutseühingute ja nende

²⁵ J. Tõnisson sai 79-lt kohalviibijalt 14 häält. Päts sai Riiginõukogus 36 häält 39-st ja omavalitsuste esindajate koosolekul 113 häält 118-st.

liitude seaduse» kohaselt tuli ümber kujundada kõik senised töölisametiühingud, mis alates 19. aprillist 1938. a. tegelikult kuulutati seadusevastaseks. «Kutseühingutele» anti õigus kaitsta ainult majanduslikke ja kutsealaseid huve ning õigus osutada oma liikmetele ainelist abi (§ 6); neil oli kategooriliselt keelatud igasugune poliitiline tegevus ja see, mis oleks tulnud kahjuks rahvamajandusele (§ 9). Streigid keelati järelikult selle seadusega veel kord. Uute, fašistlikku tüüpi ametiühingute liikmeks võisid astuda töölised, kes olid vähemalt 18 aastat vanad, ja ainult siis, kui nad olid oma erialal töötanud vähemalt kaks aastat; töö kaotamise korral võis tööline jääda ametiühingu liikmeks ainult sel juhul, kui ta oli enne seda olnud kutseühingu liige juba vähemalt kaks aastat (§ 10). Kutseühingu kesknõukogu organiteks peeti selle seaduse alusel ühingu nõukogu, juhatust ja sekretariaati. Nõukogu ei olnud valitav. Ta moodustati fašistlikest ametiühingutegelastest — kohalike liitude esindajatest. See nõukogu valis juhatuse, juhatus aga määras sekretariaadi kui täidesaatva organi. Selliste ametiühingute kongress oli ainult nõuandvaks organiks. Kutseühingute kogu tegevus oli allutatud Siseministeeriumi organite kontrollile.

Siseministril oli õigus tagandada ametiühingute kutseühingute juhatusest kõiki ametiisikuid ja määrata nende asemele teisi oma äranägemisel. Politseiprefektil oli õigus ametiühingu tegevust seisma panna kuni pooleks aastaks, siseministril aga — sulgeda ametiühing täielikult. Seadus nägi ette, et senised ametiühingud kuuluvad ümberregistreerimisele siseministeeriumis niinimetatud «normaalpõhikirja» alusel. «Normaalpõhikiri» aga pidi saama lõaks niusugustele ametiühingutele, kes nõustusid ilma nurisemata vedama fašistlikku riigivankrit ja sõrgu vastu ajama klasivõitluse põhimõtetele.

Trükiseadusega likvideeriti kodanlik-demokraatliku sõnavabaduse viimased riismed. Pandi kehtima tsensuur ajakirjanduses ja politseikontroll koosolekute üle. Ajakirjanduselt nõuti, et kõik sõnumid ja pealkirjad, mis puudutavad presidenti, Riigikogu, valitsuse, ministereid, sõjavägede ülemjuhataja, riigikontrolli ja kohtute tegevust, peavad toonilt, väljendustelt ja lausehituselt olema «eranditult positiivsed». Seadus keelas informatsiooni andmise asjadest, mis on veel lahendamise staadiu-

mis, ja samuti tööliklassi ja talupoegade revolutsiooniliste väljaastumiste kohta.

Uue koosolekute seadusega ei lubatud samuti seda, mis oli keelatud trükiseaduses. Peale selle oli siin märgitud, et on keelatud korraldada koosolekuid lähemal kui pool kilomeetrit presidendi, valitsuse, sõjavägede ülemjuhataja ja teiste võimukandjate, samuti välisesinduste asukohast. Koosoleku korraldamiseks pidid selle organiseerijad saama kirjaliku loa politseiprefektilt või politseikomissariilt. Loa taotlemisel tuli politseile esitada kõnede teemad või teesid, dekoratsioonide eskiisid, ära näidata, kes on vastutav koosoleku korraldamise eest, anda kuulajaskonna iseloomustus jne. Kuigi need kitsendused ei puudutanud juriidiliste isikute ja organite koosolekuid, samuti üliõpilaskonventide koosolekuid, oli politseil õigus saata oma esindajad ka neid koosolekuid kontrollima.

Linna- ja maaomavalitsuste seadusega likvideeriti omavalitsuste iseseisvus ning nad allutati täielikult keskvoimule. Linnapäid ja maavanemaid määras ametisse president ning nad said kohalikeks diktaatoriteks; kaotati maakonna omavalitsuste valimise senine põhimõte; neid hakati valima vallavanemate ja linnapeade täiskogu poolt. Seega pandi linna- ja maaomavalitsuste seadusega kõikjal kehtima «väikeste pätside» fašistlik diktatuur.

Rea tähtsate seaduste väljaandmisega enne Riigikogu kokkukutsumist võis Päts hoiduda ebameeldivaist vaidlustest juhul, kui ülalnimetatud seadusi oleks hakatud arutama Riigikogus. Samuti tahtis Päts opositsioonile näidata, et Riigivolikogu on ja jääb mängukanniks diktaatorite, presidendi ja tema valitsuse käes.

Kuid varsti kerkis Riigivolikogus ja isegi kodanlikus ajakirjanduses siiski üles presidendi seadusandlike õiguste küsimus. Enne seda olid Päts, Laidoner ja Eenpalu rääkinud «kõigi võimude tasakaalust», tegelikult aga suurendades diktaatorite ja nende valitsuse võimu päevast päeva.

Päts tegi kohtuministrile ülesandeks anda vastulöök neile, kes sõandasid kallale kippuda presidendi diktaatorlikele õigustele. Kohtuminister ütles Riigivolikogus, et põhiseaduse § 90 alusel on presidendil õigus seadusi välja anda dekreetide näol Riigikogu istungjärkude vaheajal ja «riikliku vajaduse korral». «On muidugi väga raske,» jät-

kas ta, «täpsemalt defineerida, mida tähendab riiklik vajadus.» Illustratsiooniks võrdles ta presidenti ja tema seisundit Riigivolikogu suhtes vanglaarsti olukorraga, kellel on õigus määrata vanglakaristust, kuigi ta arstina allub laagriülemale (!). 18. oktoobril 1938. a. esines Riigikogu istungil sel teemal Riigikogu esimees J. Uluots. Ta teatas, et saadikud ei ole Riigivolikogu komisjonile 18 dekreedid esitanud ainsatki muutmis- või tühistamissettepanekut. Edasi seletas Uluots mõnitavalt, et kui saadikud seda püüaksidki teha, siis komisjoni enamus suudaks need katsed maha suruda. Veel enam — trükiseaduse juurde esitatud muudatuste arutamisel selgus, et presidendi dekreet oli põhiseadusega ilmses vastuolus. Kuid aruandja seletas, et «põhiseaduse alusel» ei saa esitatud seadust Riigivolikogus hääletusele panna, kuna komisjoni enamus on seaduse juba vastu võtnud.

Presidendi autoriteedi õõnestamise katseid takistati ka muul viisil. Presidendi õigusele välja anda seadusi pühendas valitseva kliki häälekandja «Uus Eesti» juhtkirja «Dekreet». Ajaleht kirjutas, et presidendi dekreedid ei kuulu kinnitamisele parlamendis. Riigikogu võib presidendi dekreedid näol väljaantud seadust muuta või tühistada ainult «seaduslikus korras», kuid mitte oma otsusega. Seaduslik kord aga nägi ette, et Riigivolikogu algatus seaduse muutmiseks või tühistamiseks pidi saama kinnituse Riigikogu mõlemas kajas.

1938. aasta lõpul ja 1939. aasta algul võis Eestis märgata revolutsioonilise liikumise elavnemist. Tööraha laiad hulgad avaldasid oma meelepaha fašistliku valitsuse rahvavastase poliitika puhul. Ja kohe hakkasid kodanliku Eesti valitsejad, nende ajakirjandus, raadio ja teoreetikud nagu üks mees uuesti käratsema võimu tugevdamise vajalikkusest. «Uus Eesti» kirjutas 2. jaanuaril 1939. a., et 1939. aasta «sisepoliitika aluseks peab olema ühtlane, tugev ja aktiivne valitsusvõim, et riigi sisemise julgeoleku alalhoidmiseks peavad valitsusel olema vajalikud omadused ja võimalused». Seega oli küllalt selgesti öeldud, et on tarvis veelgi kindlustada kodanluse diktatuuri, olla valvel rahva suhtes ja kasutada tema vaoshoidmiseks kõiki terrorivahendeid. Näda! aega hiljem esitas sama ajaleht küsimuse: «Kas on kõik tehtud...?» Ja vastas selle peale, et riigireformi vanker on alles välja jõudnud kuristikust, s. o. kodanlikust demokraatiast, «tema tagu-

mised rattad ei ole kuristiku äärelt ajalisel veel kuigi kaugele jõudnud...» Seepärast tuleb tugevdada valitsusvõimu ja ta «kõva käe» poliitikat.

1939. aasta algul hakkasid Eesti valitsejad äkki ise rääkima, et kaitseseisukord oleks vaja tühistada. See oli demagoogia. Nad otsustasid vabaneda ainult sõnast «kaitseseisukord», tegelikult aga säilitada selle kui mugava «universaalse valitsemisvahendi», mis aitas tavalisi aegunud seadusi asendada.

Tekkis küsimus, kuidas seda teha? Peagi leiti väljapääs. Valitsus töötas välja «kaitseseisukorra tühistamise» eelnõu. Kõik punktid «kaitseseadusest» paigutati laiali tsiviilseadustesse. Ajaleht «Uus Eesti» (15. aprillil) oli säärase nupukuse üle väga rõõmus. Ta kirjutas, et «valitsus on võrdlemisi õieti tabanud need tühjad kohad, mis kaitseseisukorra kaotamise järele normaal-aja seadustes võiksid avastuda ning mis tekitasid raskusi avaliku korra hoidmisel».

Valitsuse seaduseelnõus olid ette nähtud täiendavad erakorralised volitused siseministrile, et tal oleks võimalik «kiiresti reageerida ja karistada».

Kogu kavalus kaitseseisukorra tühistamisel seisis selles, et sellekohane eelnõu esitati meelega Riigivolikogule, lootuses, et eelnõu seal tagasi lükatakse. Selle seaduseelnõu tagasilükkamine andis valitsusele võimaluse tappa kaks kärbest ühe hoobiga: esiteks, tõsta selle trikiga Riigivolikogu autoriteeti (vaadake, mis ta võib! — ta lükkab tagasi valitsuse ettepaneku! Mis jutt see on, et Eestis ei ole mingit demokraatiat!), ja teiseks, valitsus võis niisuguse manöövriga teistkordselt hankida Riigivolikogu sanktsiooni kaitseseisukorra järjekordseks pikendamiseks. Nii juhtuski. Küsimuse otsustamine lükati Riigivolikogus edasi sügiseni. Seega oli kaitseseisukorda rahvaesinduse kilbi taga järjekordsest pikendatud.

See võte näitab ilmekalt, kuidas mõlemad end kompromiteerinud fašistlikud võimuorganid Eestis pugesis peitu teineteise selja taha ja kuidas riigi valitsejad kasutasid Riigivolikogu demagoogiat vahendina rahva petmiseks ja fašismi maskeerimiseks.

Uldse toimus fašismi tugevdamine Eestis uue põhiseaduse ja rohkearvuliste uute või muudetud seaduste alusel alaliselt kehtiva kaitseseisukorra tingimustes.

Kas need riigisisese režiimi kindlustamiseks tarvitu-

selevõetud abinõud andsid kodanlusele meelepäraseid tulemusi? Kas kodanlus suutis terrori ja vägivalla abil fašismivastase meelevõtte ja revolutsioonilise liikumise likvideerida? Ei, kodanlusel ei läinud see korda. Töötav rahvas jätkas võitlust. Kodanliku demokraatiaga seotud illusioonid hajusid, töörahvas lakkas uskumast kodanlikke liberaale ja parempoolseid sotse ning keeldus nende järel käimast. Fašistliku diktatuuri nelja aasta jooksul oli rahvas juba jõudnud veenduda, missugused olid Pätsi-Laidoneri kliki tõelised eesmärgid, oli jõudnud neid vihkama hakata ja aru saanud, et «Eesti kodanluse tegevust ei juhi terve mõistus, vaid ainult pime klassivaen ja hirm töörahva ees...», mis dikteeriski «kõige avantüristlikuma poliitika»²⁶, meeletu ja verise poliitika, see aga tähendab praegustes tingimustes ja praeguse jõudude vahekorra juures tegelikult kodanliku Eesti likvideerimist,» kirjutati EKP häälkandjas «Kommunist».

Rahva progressiivsete jõudude kasvu näitasid ilmekalt Riigivolikogu täiendavad valimised. 1939. a. suvel võeti Riigivolikogu saadikult A. Abenilt — Eesti ametiühingute väljapaistvalt tegelaselt — illegaalse lendlehe väljalaskmise pärast, milles ta kaitses tööliste õigusi, Riigivolikogu saadikumandaat, ja sõjaväe kõrgem kohus mõistis ta viieks aastaks sunnitööle.²⁷

Selletõttu määrati tema valimisringkonnas Tallinnas (Lilleküla piirkond) täiendavad valimised, mis toimusid 1939. a. oktoobris. Rõhuva häälteenamusega valiti Riigivolikogu saadikuks pahempoolne sotsialist A. Jõeäär, kes ühines Riigivolikogus «Töötava Rahva Ühtsusrühmaga».

1940. a. algul toimusid täiendavad valimised Riigivolikogusse ka Rakvere valimisringkonnas.²⁸ Siin saavutas valimistel hiilgava võidu ametiühingutegelane ja kommunist V. Jaanus.

* * *

Käsitledes fašistliku diktatuuri kehtestamist Eestis, tuleb silmas pidada mõningaid iseärasusi. Kõigepealt peab märkima, et fašiseerimise protsess toimus siin aeg-

²⁶ Ka ajalehes «Uus Eesti» (12. märtsil 1939) kirjutati: «Riigi elus oli see üleminek uuele, tundmatule teele, mis tähendas isiklikku riisikot kõiges.»

²⁷ Abenil õnnestus minna põranda alla ja seejärel emigreeruda.

²⁸ Selle valimisringkonna saadikult, fašistliku «rahvarinde» kandidaadilt Selterilt võeti mandaat seoses tema vabastamisega välisministri ametikohalt ja määramisega Eesti saadikuks Sveitsis.

laselt ja et seda rahva eest püüti kõigiti varjata. «Kõva käe» diktatuuri kehtimapanekul Eestis ei tuginenud valitsev rühmitus Hitleri eeskujul parteile, vaid überpöördukt, astus välja umbes säärase partei vastu — vapside partei vastu. Pätsi-Laidoneri rühmitus tugines vapsidevastastele jõududele rahva seas. Kodanlike rühmituste võitlus võimu pärast oli samaaegselt ka võitlus erinevate teede ja meetodite pärast fašismi kehtimapanekul. Tuli valida kas vapside tee või Pätsi tee. See võitlus omandas Eestis ägeda vormi, kavatseti võtta kasutusele isegi relvad.

Nii mõnedki fašismi klassikalised eeskujud jäid Eestis kasutamata. Valitseval klikil tuli Eestis teatud määral arvestada ka rahvast, sallida enda kõrval midagi, mis sarnanes rahvaesindusele. Me nägime, kuidas 1936. a. veebruaris tuli põhiseaduse küsimuses korraldada rahvahääletus, luua Rahvuskogu ja hiljem Riigikogu, mille esimene koda oli valitav. Rööbiti valitsuse huve teeniva «Tööliskojaga» tuli riigi valitsejatel arvestada ametiühinguid; valitsev klikk tegi sel alal küll katset luua uued hitlerlikku tüüpi kutseühingud, kuid ametiühingute vaoshoidmine ja nende fašiseerimine kukkus põhiliselt siiski läbi.

Erinevalt teistest fašistlikest riikidest esines Eesti füürer-diktaator kahes isikus, Pätsi ja Laidoneri isikus, kes täiendasid teineteist, kuna üksinda oleks kumbki tundnud ennast nõrgana.

Rahvuslike huvide mahamüümist hitlerlikule Saksamaale maskeeriti endiselt Englise või Skandinaavia orientatsioonina. Eesti valitsejad pidid kogu aeg silmas pidama, et eesti rahva laiades hulkades oli aastasade jooksul juurdunud äge Saksa-vastane vaim. Neil tuli minna vapside, s. o. hitlerliku Saksamaa otseste agentide liikumise kahjutukstegemise teed, maskeerida Saksa kapitali koldeid «Eesti elemendiga» jne. Veel enam, Eesti valitsejad ei sõandanud ega suutnud takistada massilisi Saksa-vastaseid meelevaldusi, nagu näiteks võidupüha tähistamist 23. juunil Landeswehri üle saavutatud võidu auks, saksapäraste perekonnanimedede eestistamist, mida kasutati küll demagoogiliselt ära rahva tähelepanu kõrvalejuhtimiseks. Kui aga Eesti valitsejatel tekkis vajadus näidata oma lähenemist hitlerlikule Saksamaale avalikult, siis asusid eesti kodanlikud ajaloolased kähku ümber hindama eesti rahva 700-aastast orjust saksa parunite ikke all.

Fašismi omapära kodanlikus Eestis on seletatav tema nõrkusega ja kodanluse kahekordse sõltuvusega mõlemast imperialistide rühmitusest, samuti sellega, et Nõukogude Liidul õnnestus oma poliitikaga avada mõlemate kaarte. Tekkinud olukorras, kus ühelt poolt hitlerlik Saksamaa ohustas kogu Ida-Euroopat ja eriti Baltimaid ning teiselt poolt Nõukogude Liit hitlerliku agressiooni ohjeldamise eesmärgil võitles kollektiivse julgeoleku eest samades piirkondades, ei riskeerinud Inglise-Ameerika imperialistid sellises väikeriigis nagu Eesti, mis asus Nõukogude Liidu vahetus naabruses, juurutada hitlerlikku tüüpi fašismi, mis oleks muutnud siinse olukorra ainult komplitseerituks ja neile enestele ebakasulikuks. Selles peitub põhjus, miks Eesti fašiseerimine edenes aeglaselt, miks valitsus näitas üles lojaalsust, lubas näilikku demokraatiat jne. Kuid samm sammu järel, sihikindlalt hävitades kodanliku demokraatia vabadusi, muutus diktaatorlik režiim riigis üha rängemaks ning fašistlik kord levis kõigile elualadele, süvendades sisepoliitilist kriisi ja muutes Eesti, väikese kiskja, hitlerliku Saksamaa meelega ja kasuks sõjakaks. Fašistliku diktatuuri arengu edasised sammud oleksid Eesti peatselt viinud rahvusliku katastroofini.

Suureks ajalooliseks pöördeks eesti rahvale oli välis- ja sisepoliitilise olukorra järsk muutumine seoses Nõukogude Liidu eduga oma läänepiiride kindlustamisel Baltikumis, mistõttu tekkisid ka soodsad eeldused kodanluse võimu kukutamiseks Eestis.

* * *

Раадик Алгус Костович
ПРОЦЕСС ВОЗНИКНОВЕНИЯ И УСИЛЕНИЯ
ФАШИЗМА В БУРЖУАЗНОЙ ЭСТОНИИ

На эстонском языке

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja H. Kuk k

Tehniline toimetaja E. Lumet

Korrektor Ü. Rattur

Ladumisele antud 26. II 1959. Trükkimisele
antud 8. IV 1959. Paber 54×84, ¹/₁₆. Trüki-
pooznaid 2,25. Formaadile 60×92 kohaldatud
trükipooznaid 1,84. Arvutuspooznaid 1,94.
Trükiarv 2000. MB-03713. Tellimise nr. 853.
Trükikoda «Tartu Kommunist», Tartu, Üli-
kooli 17/19.

Hind 55 kop.

1—9

55 kop.

A
17346

4634962

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00463496 2